

Bokmelding

Aud Farstad

På liv og død. Distriktsjordmødrenes historie

Samlaget, Oslo 2016, 418 s.

Ellen Schrumpf

Dr.philos. 1997.

Professor ved Universitetet i Sørøst-Norge.

Ellen.Schrumpf@usn.no

Jordmoryrket er det første formelle kvinneyrket i Norge. I boken *På liv og død* tar Aud Farstad for seg yrkets lange historie. Den strekker seg fra den første offentlige jordmortjenesten i Møre og Romsdal på slutten av 1700-tallet og til kommunehelseloven i 1984. Med kommunehelseloven var ikke kommunene lenger pålagt å tilsette jordmødre. Loven representerte dermed slutten på en 170 år gammel ordning med krav om profesjonell jordmortjeneste i norske bygder.

Forfatteren har arbeidet med stoffet over lang tid, i nesten tre tiår, skriver hun i etterordet. I løpet av denne tiden har hun samlet et rikt tilfang av kilder. Det er brev og notatbøker etter jordmødre, innlegg i aviser og tidsskrift, intervjuer og fotografier, i tillegg til materiale i ulike arkiver. Med disse kildene kommer forfatteren tett på jordmødrenes liv og virke. Boken er skrevet innenfor en sosial- og kulturhistorisk ramme, og med en dyp respekt og et tydelig engasjement for yrkesgruppen. Her etableres jordmødrene som historiens subjekter, men den «lille historien» koples også til den «store historien» som omhandler endringer og utvikling innen norsk historie – innen helsevesen, demografi, utdanningshistorie osv. Resultatet er blitt en interessant og velskrevet kvinnehistorie, lokalhistorie og ikke minst helsehistorie.

Fødsel og død omhandler det mest intime, dramatiske og emosjonelle i menneskelivet, og det er umulig å ikke bli berørt av å lese om jordmødrenes historie. Fortellergrepet er tydelig og tegner en forfallshistorie, fra en situasjon da jordmødrene var en viktig, nær og livbergende institusjon i lokalsamfunnet, gjennom en tiltagende institusjonalisering og sentralisering og til avvikling av *distriktsjordmora* etter 1984. Samtidig er boken balansert og solid forankret i kildene og en kildekritisk lesning av disse. Medisinalberetningene er for

eksempel en viktig kilde som gir innsyn i folks levekår, i renslighetsstellet og i sykdom og smitte. Forfatteren er imidlertid klar over at disse kildene ofte er uttrykk for distriktslegenes verdinormer og en patriarkalsk moralisme. Videre belyser Farstad fenomenet barnedrap som blir forstått innenfor en sosial og kulturell kontekst, nemlig at barn utenfor ekteskap både var ulovlig og skambelagt og at drap var siste utvei ut av en fortvilet situasjon.

Romsdals amt og Sunnmøre futedømme er valgt ut som undersøkelsesområde. Amtet hadde flest utdannede jordmødre gjennom hele 1800-tallet fordi amtet ga kvinner tilskudd til utdanningen. Fylket egner seg følgelig som et undersøkelsesområde når historien om den norske jordmortjenestens framvekst og utvikling skal skrives.

Boken er delt i fire hovedkapittel. Det første omhandler pionerjordmødrene i årene fra 1784 til 1810. De to neste kapitlene dreier seg om distriktsjordmorinstitusjonen på henholdsvis 1800- og 1900-tallet, og det siste kapitlet tar for seg institusjonens siste periode, nemlig årene fra 1940 til 1984. I hvert av kapitlene er navngitte historiske jordmødre hovedpersoner.

I første kapitlet er framveksten av en formell jordmorutdanning et hovedtema. I 1787 ble det etablert en jordmorskole ved Fødselsstiftelsen i København, og her ble det også utdannet norske jordmødre, i alt 65 fram til 1814. Men allerede i 1784 tok amtmann Even Hammer i Romsdals amt initiativet til en formell jordmorutdanning i amtet. Dermed var den første norske jordmorutdanningen på landsbygda etablert. Jordmødrene fikk sin opplæring hos amtsleger og distriktsleger.

Via brev, lærebøker og lister over fødsler får vi et godt og interessant innblikk i jordmødrenes arbeidsoppgaver og i sosiale forhold og kultur på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet. Vi følger jordmora på lange og strabasiøse reiser, vi ser henne som fødselshjelper utstyrt med svært enkle hjelpemidler og under kummerlige forhold. Og vi tar del i jordmoras glede over å bringe nytt liv til verden, og sorg når døden tok kvinner og barn.

Dette kapitlet er likevel noe utflytende og kunne tjent på en strammere struktur. Her dreier det seg ikke bare om historien til pionerjordmødrene, men det gis lange sveip både bakover og framover i tid, lange utredninger om ordets – altså jordmor – betydning og opphav, om dåpens betydning og om betydningsfulle jordmødre fra europeisk historie. Det er tydelig her at avgrensningens kunst kan være vanskelig.

I neste kapittel står de sosiale og kulturelle forholdene som jordmødrene arbeidet under, sentralt. Tre jordmødre, Jacobine Pauline (1790–1862), Maren Kristine (1795–1874) og Berte (1834–1908) fikk alle sin utdanning ved jordmorskolen i Kristiania. Med lov om jordmorvesenet av 1810, ble landet delt inn i jordmordistrikt med krav om utdannede og offentlig lønnete jordmødre i hvert distrikt. Jordmorskolen i Kristiania var således en følge av loven. Jordmorinstitusjonen kom dermed ikke som følge av et folkekrav. Initiativet kom snarere fra toppen i samfunnspyramiden, fra embedsmenn som var opptatt av å bygge landet ved å trygge folkets helse. Folk flest var imidlertid fornøyde med nærkonene, som de alltid hadde brukt, og som var lett tilgjengelige og i hovedsak gratis. Motstand i folket mot jordmorinstitusjonen er et gjennomgangstema i bokens første del. Motstanden var lang og seig, og først på slutten av 1800-tallet endret holdningen til jordmora seg. Hun blir gradvis møtt med respekt. Det hadde blant annet sammenheng med ny kunnskap om bakterier og smitte og at folk ikke var så fatalistiske som tidligere.

Tiden fra århundreskiftet og fram til 2. verdenskrig er jordmødrenes storhetstid. Antallet jordmordistrikt og jordmødre økte, og i 1930 var det 1590 jordmødre i Norge – det høyeste tallet til da. Jordmødrene fra Romsdals amt kom fra små kår, men utdanningen ble dekket av amtet, og derfor fikk kvinner anledning til å følge kallet om å bli jordmødre. Forfatteren beskriver godt hvordan utdanningen i Kristiania var en lang reise geografisk og kulturelt for jordmorelevne. De gikk stort sett til fots den lange veien til hovedstaden for å bli elev ved Fødselsstiftelsen i Kristiania. I byen og ved Stiftelsen opplevde kvinnene store klasse- og kjønnsforskjeller. Lærerne var leger og professorer med sosial posisjon, autoritet og makt, og de kvinnelige elevene sto i et underordningsforhold til dem sosialt, kulturelt, kjønnsmessig og også språklig. De opplevde ikke å bli forstått på grunn av dialektforskjeller. Sosialt sto elevene nærmere fødekvinnene, og mellom disse kvinnegruppene kunne det oppstå nære og varme relasjoner.

Opplæringen var håndverksmessig. Det er interessant å lese om hvordan elevene deltok i arbeidet og slik tilegnet seg praktisk og erfaringsbasert kunnskap. Vi får også et interessant innblikk i livet på Fødselsstiftelsen, og i tidens tenkning om renslighet og smitte. Datidens leger var godt informert om betydningen av renslighet også før bakteriologien, og denne kunnskapen ble overført til jordmorelevne, som i løpet av et år ved Fødselsstiftelsen fikk en grundig og relevant utdanning.

Da jordmorskolen i Bergen åpnet i 1861, reiste kvinnene fra Romsdals amt dit for å få utdanning. Her i Bergen fikk elevene opplæring i bruken av fødselstang, noe de ikke gjorde i Kristiania. Det gjorde utdanningen i Bergen både mer solid, og den fikk muligens en høyere prestisje. I boken får vi innsyn i kampen om fødselstangen som inngikk i en profesjonsstrid mellom leger og jordmødre. Dette er et dramatisk avsnitt i fødselshistorien og i jordmødrenes arbeid med å hjelpe barn til verden og redde liv. I de distriktene der legene forbeholdt seg retten til å bruke fødselstangen, kunne jordmødrene komme opp i fortvilte situasjoner når barnet satt fast – for det var ingen garanti for at doktoren kom fram i tide. Da sto jordmora hjelpeløs i mangelen på nødvendige redskaper. Groteske situasjoner kunne oppstå, og jordmora kunne ta i bruk slikt som kniv eller fiskekrok for å få barnet ut og redde morens liv. I slike situasjoner overlevde selvsagt ikke barnet.

De sosiale relasjoner mellom lege og jordmor lokalt er godt beskrevet. På bygdene var det en klassekløft mellom dem. Både når det gjaldt kjønn, stand, utdanning og danning var avstanden mellom dem enorm. Forholdet mellom dem var også autoritært, og jordmora ble opplært til å være underordnet og lydige. Men forfatteren nyanserer bildet, for samtidig var doktor og jordmor nære samarbeidspartnere, og selv om jordmødrene kunne oppleve klasseforakt fra doktorens side, var han også en støttespiller som argumenterte for bedring i jordmødrenes lønns- og arbeidsvilkår.

I kapittel tre følger vi jordmødrene fra omkring århundreskiftet til tiden etter 2. verdenskrig. Organisering og kampen for bedre lønns- og arbeidsvilkår er sentralt i dette kapitlet. Hovedpersonen her er Johanne Gammelsdotter (1871–1956), og etter Johanne er det bevart et rikt materiale av hennes egne nedtegnelser. Med slike kilder blir framstillingen både levende og nær, men kan til tider bli *for* kildenær og detaljert. Det gjelder for eksempel framstillingen av Johannes skolegang på jordmorskolen i Bergen i 1892. Forfatteren synes å ha problemer med å skjære i stoffet, og det som ikke får plass i brødteksten, blir plassert i rammetekster som ikke alltid forsvarer sin plass. Her kunne man ønsket en strammere for-

fatterhånd. Men historien om jordmororganiseringen er interessant. I 1908 ble Den norske jordmorforening stiftet i Kristiania. Foreningen arbeidet med utdanningsspørsmål og for å heve jordmødrenes lønn.

Forfatteren tar også for seg diskusjonen om utdanning, et viktig avsnitt i distriktsjordmødrenes historie. Striden gikk mellom de som ville heve utdanningen ved å gjøre den mer teoretisk og de som ville bevare yrket som et praktisk og håndverkspreget yrke. På lengre sikt var det de førstnevnte som vant fram. Som mange andre omsorgsyrker, ble jordmoryrket mer og mer akademisert.

Jordmorforeningen var Kristiania-dominert og organisasjonsgraden var lav, og på slutten av 1930-åra var det strid og splittelse i foreningen. Striden gjaldt forholdet til LO og spørsmålet om innmelding i Kommuneforbundet. Det var også strid om ledervervet. Det førte til at foreningen ble splittet i to i 1948: Den Norske Jordmorforening og Norsk Jordmorforbund. Disse ble samlet i én organisasjon igjen i 1966. Men fra 1956 fantes også Jordmorforbundet, som var tilsluttet Norsk Sykepleierforbund. Lønnsspørsmålet var den viktigste saken for Den norske Jordmorforening, og det ble stadig truet med streik. I 1988 ble det alvor. Jordmødrene streiket for forhandlingsrett og egen tariffavtale. Forfatteren framholder at splittelse og svak organisering svekket jordmødrene, og de vant ikke fram med sine krav.

Jordmødrene hadde en lønn det knapt gikk an å leve av. Den lå svært lavt, også i forhold til de andre nordiske landene. Jordmødrene selv, men også leger og andre støttespillere påpekte dette. Men jordmoryrket var et kvinneyrke, og det ble forutsatt at jordmødrene var gift og at inntekten var en bi-inntekt. Rent faktisk var imidlertid mange jordmødre ugifte eller enker. Likevel forble jordmødrene lavtlønte gjennom hele perioden. Slike lønnsvilkår kan bare bys en offentlig «tjenestemann» fordi hun var kvinne, slår forfatteren fast.

Kapittel fire omhandler tiden fra 1940 til 1984. Det er i denne perioden at distriktsjordmora gikk fra å være uunnværlig til å bli overflødig. Hovedpersoner er Petra Johanne Sæther (1907–2011) og Oddny Gustava Holte (1921–), og begge har en lang merittliste – fra yrkesliv, politikk og foreningsliv. De hadde en bakgrunn som skiller seg klart fra pionerjordmødrenes. Jordmødrene var nå i mindre grad knyttet til primærnæringene og jordbruksarbeid. De hadde en annen sosial bakgrunn og utdanningsbakgrunn, ofte med middelskole eller artium før jordmorskolen. Fra 1952 ble jordmorutdanningen en påbygning på sykepleierutdanningen, noe som førte til at det oppsto «klasser» av jordmødre. Det ble et skille mellom de som «bare» hadde jordmorutdanning og de som hadde jordmorutdanning på toppen av sykepleierutdanning. De med gammel utdanning kunne oppleve at de ble nedvurdert av leger og kolleger.

Dette er en periode preget av store endringer i samfunn og helsevesen, og endringene er godt beskrevet. Det var i denne perioden penicillin ble tatt i bruk. Jordmora kunne nåes per telefon, og noen hadde førerkort og tilgang til bil eller motorsykkel. Denne perioden er også preget av at kvinnene fikk tilgang til sikker prevensjon med p-pillen og til slutt også selvbestemt abort. Etter store fødselskull rett etter krigen, sank fødselstallene. Dette er også den perioden da velferdsstaten ble etablert, med helsevesenet som en sentral brikke og med Karl Evang i spissen. Evang var sykehusenes og helsesøstertjenestens mann. Sykehusene ble bygget ut og til dels sentralisert. På den andre siden gjorde de frivillige organisasjonene – som hadde stått sentralt i mellomkrigstiden – fortsatt en stor innsats. Norske

Kvinnerens Sanitetsforening gjorde et formidabelt arbeid lokalt, ikke minst med etableringen av en rekke kontrollstasjoner for mor og barn.

De store institusjonene ble kritisert for å være upersonlige og for å påføre pasientene sykehusinfeksjoner. Mange fødsler foregikk fortsatt i lokale fødestuer og fødehem, eller kvinner fødte hjemme. Men hvor var det tryggest å føde? Lokalt eller på de store sykehuse- sene? Forfatteren av denne boken hevder den lokale fødselshjelpens fortrinn, blant annet fordi fødekvinnen her fikk en tett og nær oppfølging av jordmora. Men verstefall-tenkinga ryddet veien for at stadig flere fødte på moderne og teknologisk velutstyrte sykehus.

Kapitlet handler om nedgangen i lokal fødselsomsorg og synkende behov for distrikts- jordmødre. Og med kommunehelseloven av 1984 var kommunene, som nevnt, ikke lenger pålagt å tilsette jordmor. Jordmorforeningene, politiske parti og kvinneorganisasjoner protesterte, men til ingen nytte. I de andre nordiske landene fikk jordmødrene en helt annen og viktig posisjon i primærhelsetjenesten. Hvorfor? Dette spørsmålet reises ikke, men er relevant i denne sammenhengen.

På liv og død er en bok som fortjenstfullt løfter fram en gruppe kvinner som har spilt en viktig rolle både lokalt og nasjonalt. Den representerer et omfattende, grundig og etterrettelig kildearbeid, forfatteren har vært engasjert i sitt tema, og teksten er velskrevet og en glede å lese.

Men det er også på plass med noen kritiske merknader. Det savnes en mer diskuterende framstilling og en dypere analyse og refleksjon omkring de historiske «fakta» og fortolkningen av disse. Et overordnet spørsmål eller problemstilling kunne ha bidratt til dette, og til en strammere struktur. Det er tydelig at forfatteren har hatt glede av å arbeide med stoffet, noe som styrker bokens kvalitet. Men kjærligheten til stoffet har også gjort det vanskelig å foreta nødvendige nedkortinger og avgrensninger. Det gjør seg ikke minst gjeldende i rammetekstene. Dem er det mange av, og noen av dem er for lange. Stedvis følger rammetekster på hverandre, og noen går over flere sider. Rent layoutmessig kan det være uklart hva som er rammetekst og hva som er brødtekst.

Detaljrikdommen er stor i boken, og noen ganger gir dette preg av nærsynthet. Jeg savner et overordnet blikk som trekker linjer og poengterer viktige endringer og vendepunkt i den historiske utviklingen. Med oppsummeringer og konklusjoner underveis kunne utviklingstrekk og de ulike epokenes særpreg blitt framhevet tydeligere.

Disse innvendingene rokker likevel ikke ved hovedinntrykket, nemlig at dette er en interessant og velskrevet bok og et viktig kvinnehistorisk bidrag.